

Adam, Eva en de duivel
Kanaänitische mythen en de bijbel

Afbeelding op de omslag:

Adam en Eva, de Slang en de Boom des Levens, Michaeliskirche, Hildesheim, Duitsland.

Afbeelding op de achterzijde van de omslag:

Afdruk van een rolzegel in het Brits Museum, Londen. De auteurs denken dat dit de oudste afbeelding is van Adam, Eva en de slangendraak. Laat-Cypriotisch II of Laat-Cypriotisch III (1450-1050 voor Chr.), Enkomi, Cyprus.

© The Trustees of the British Museum.

MARJO KORPEL | JOHANNES DE MOOR

Adam, Eva en de Duivel

KANAÄNITISCHE MYTHEN EN DE BIJBEL

SKANDALON
NON NOBIS SED POSTERIS

Oorspronkelijke Engelse uitgave:
Adam, Eve, and the Devil: A New Beginning
(Hebrew Bible Monographs, 65),
Sheeld Phoenix Press, Sheeld 2014.
ISBN-978-1-909697-52-2

Tweede, uitgebreidere druk:
Sheeld Phoenix Press, Sheeld 2015.
ISBN-978-1-909697-89-8 (paperback)
Nederlandse bewerking 2016: Marjo C.A. Korpel

ISBN 978-94-92183-29-3
NUR 703

Uitgeverij Skandalon
postbus 138
5260 AC Vught
e-mail: info@skandalon.nl
www.skandalon.nl

vormgeving en opmaak: M.C.A. Korpel

© 2016 Skandalon, M.C.A. Korpel, J.C. de Moor

Uit deze uitgave mag uitsluitend iets worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, opnamen of op welke andere wijze ook, hetzij chemisch, elektronisch of mechanisch, na voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

<i>Woord vooraf</i>	ix
1. INLEIDING	1
1.1 Verdeeldheid over Genesis	1
1.2 Verscheidenheid binnen de Bijbel zelf	1
1.3 Vergelijken is lastig	4
1.4 De opbouw van dit boek en korte leeswijzer	5
2. DE ADAMITISCHE MYTHE IN HET OUDE NABIJE OOSTEN	9
2.1 Scheppingsvoorstellingen in Kanaän	9
2.2 De kleitabletten KTU 1.107 en KTU 1.100	19
2.3 De dood van Adammu	29
2.4 De plaats van handeling	33
2.5 Onsterfelijkheid door voortplanting	49
2.6 De namen in de Adamitische mythe	57
2.7 ‘Adam’ en ‘Eva’ als goddelijke wezens	60
2.8 Vroege afbeeldingen	66
2.9 De bekering van Horan (KTU 1.100:61-69)	80
2.10 Het onuitroeibare kwaad	83
2.11 Conclusies	87
3. VERGELIJKBARE MOTIEVEN IN DE OUDE WERELD	93
3.1 Inleiding	93
3.2 Egyptische mythen	93
3.3 Mesopotamische mythen en epen	97
3.4 Iraanse godsdiensten	109
3.5 Griekse mythen	112
3.6 Conclusies	114

4. DE VERWERKING IN DE HEBREEUWSE BIJBEL	119
4.1 Opmerkingen vooraf	119
4.2 Genesis 1	121
4.3 Genesis 2–4	128
4.4 Genesis 5–9	152
4.5 Jesaja 14	158
4.6 Ezechiël 28	169
4.7 Ezechiël 29–32	176
4.8 De slang bedwongen	177
4.9 Conclusies	183
5. DE VERWERKING IN PARABIJBELSE LITERATUUR	191
5.1 Inleiding	191
5.2 Het Boek van de Hemellichten	192
5.3 Het Boek van de Wachters	193
5.4 Jubileeën	197
5.5 De Wijsheid van Ben Sirach	198
5.6 De Dierenopenbaring	200
5.7 Het Boek van de Gelijkenissen	201
5.8 De Testamenten van de Twaalf Aartsvaders	202
5.9 Qumran	202
5.10 2 Henoeh	205
5.11 De Wijsheid van Salomo	207
5.12 De Openbaring van Abraham	208
5.13 De Ladder van Jakob	212
5.14 Het Leven van Adam en Eva	213
5.15 De Openbaring van Mozes	214
5.16 De Openbaring van Baruch	215
5.17 De Openbaring van Adam	216
5.18 De oergeschiedenis in de Islam	217
5.19 Conclusies over de parabijbelse literatuur.....	219

6. DE VERWERKING IN HET NIEUWE TESTAMENT	223
6.1 Opmerkingen vooraf	223
6.2 Het Evangelie volgens Matteüs	223
6.3 Het Evangelie volgens Marcus	226
6.4 Het Evangelie volgens Lucas	227
6.5 Het Evangelie volgens Johannes	229
6.6 Het Boek Handelingen	232
6.7 De Brief van Paulus aan de Romeinen	234
6.8 De Brieven van Paulus aan de Korintiërs	236
6.9 De Brief aan de Hebreëën	241
6.10 De Eerste Brief aan Timoteüs	242
6.11 De Eerste Brief van Johannes	244
6.12 De Openbaring van Johannes	244
6.13 Conclusies over het Nieuwe Testament	250
7. ALGEMENE CONCLUSIES	255
7.1 Inleiding	255
7.2 Samenvatting van de resultaten	258
7.3 Epiloog	268
BIJLAGE 1: VERTALING VAN KTU 1.107	275
BIJLAGE 2: VERTALING VAN KTU 1.100	281
BIBLIOGRAFIE	287
AFKORTINGEN	287
REGISTER VAN ONDERWERPEN EN NAMEN	303
REGISTER VAN TEKSTEN	317
LIJST VAN AFBEELDINGEN	324

De ‘goedaardige [vrouw]’ wordt eenmaal genoemd, vlak voor een groot gat in het kleitablet. We weten daardoor niet wat er volgt. Er is geen reden om bij deze Ugaritische tekst aan te nemen dat Adammu en zijn vrouw als ‘paar’ de een of andere ‘zonde’ begingen. Evenmin is het aannemelijk dat zo’n zonde zou zijn beschreven in de verloren gegane tekst op de voorzijde van het tablet van KTU 1.107. In de tekst die namelijk nog wel leesbaar is, is de vergiftiging van de hele aarde al begonnen.

Als het klopt dat de ‘goedaardige vrouw’ de eerste werkelijk menselijke vrouw was, dan is het vermeldenswaardig dat sommige Joodse bronnen onderscheid maken tussen een eerste Eva, die uiteindelijk de gevreesde vrouwelijke demon Lilith werd, na een ruzie met Adam over hun respectievelijke rollen in het liefdesspel, en dat er daarna een tweede, ware Eva kwam, die de trouwe partner van Adam werd.⁶⁸

2.4 De plaats van handeling

De gedachte dat er ooit een ‘paradijs’ heeft bestaan op aarde, of misschien nog wel ergens bestaat, is wijdverbreid.⁶⁹ Lange tijd is gedacht dat bepaalde Sumerische teksten in de richting wezen van Dilmun, het huidige Bahrein, een eilandje in de Perzische Golf. Het zou volgens de bevolking van Mesopotamië de plaats geweest zijn van het paradijs. Die gedachte berust echter op een misverstand.⁷⁰ In dit boek gaan we ervan uit dat men zich de ligging van het paradijs voorstelde in het brongebied van de rivieren Eufraat en Tigris. De bijbelschrijvers die over het gebied van Eufraat en Tigris spreken, moeten een zeer oude traditie hierover gekend hebben, net als de schrijver van de Ugaritische teksten die wij hieronder bespreken.

De boosaardige god Horan woonde in elk geval ‘in de stad van het Oosten’. Die stad verliet hij, waarschijnlijk in westelijke richting, om daar de ‘wijngaard van de grote goden’ binnen te gaan. Daar had hij de Boom des Levens in een Boom des Doods veranderd (KTU 1.100:62). De ‘wijngaard van de grote goden’ was de Kanaänitische benaming van wat in de Bijbel wordt aangeduid met de ‘Hof van Eden’. In dezelfde tekst wordt ook gesproken over de rivier de Arasjich (KTU 1.100: 63-64). Dit is de Hurritische naam van de rivier de Tigris. De Tigris heeft twee zijrivieren, de Grote Zab

⁶⁸ Hutter 1999b, 521; Teugels 2000, 113-116.

⁶⁹ Hartenstein 2009, 36-37. Het woord ‘paradijs’ is afgeleid uit de taal van de Meden, namelijk van het woord **paridaeza* dat ‘omheining’ betekent. Vgl. Bremmer 1999, 1-5; Hartenstein 2009, 36. Voor de lange zoektocht naar het paradijs her en der in de wereld is er het mooi geïllustreerde boek van Scafi 2013.

⁷⁰ Noort 1999, 32-33; Katz 2007; Day 2013, 28. Een andere mening heeft Hartenstein 2009, 40-41.

(of ook wel de Bovenste Zab) en de kleine Zab (ook wel de Lagere Zab), aan de overkant van de stad Assur, die aan de Tigris lag.⁷¹

De plek waar de hoogste god El zijn woonplaats heeft, wordt in de Ugaritische teksten zo beschreven:

Bij het brongebied van de twee Rivieren,
in het midden van het stroombed van de twee Oervloeden'.⁷²

De twee rivieren bij de woonplaats van El kunnen nauwelijks andere rivieren zijn geweest dan de twee grote rivieren van Mesopotamië, de Eufraat en de Tigris. Beide rivieren vinden hun oorsprong in het bergachtige gebied van Oost-Turkije.⁷³ Met de twee Oervloeden⁷⁴ bedoelde men de Bovenste Vloed (boven de hemel), die de bron voor het regenwater vormde, en de Onderste Vloed (de wateren onder de aarde), die de bron vormde voor rivieren.⁷⁵ Net als de Tigris, kende de Eufraat twee belangrijke toevoerstromen: Kara Su (de westelijke Eufraat) en Murat Su (de oostelijke Eufraat). Kortom, de twee grote Mesopotamische rivieren hebben hun oorsprong in vier toevoerstromen. Deze ontspringen allemaal op het bergmassief van de Ararat.⁷⁶ Oude afbeeldingen laten vaak een bejaarde godheid zien, die op een berg zit, waaruit vier stromen vloeien.⁷⁷ De zoektocht naar de locatie van het bijbelse Eden is vergelijkbaar met de zoektocht naar de woonplaats van de Ugaritische god El, en lijkt een eindeloze zoektocht te zijn.⁷⁸ Natuurlijk is

⁷¹ Del Monte & Tischler 1978, 524-525; Astour 1987, 18-19, 21.

⁷² KTU 1.4:IV.21-22. Voor een overzicht van eerdere voorstellen om de woonplaats van El te lokaliseren, zie Smith 1994, 225-234. De teksten van Ugarit scheppen de indruk dat El zeer ver weg, aan de horizon van de bewoonde, menselijke wereld zijn woonplaats had. Wel moet bedacht worden dat 'afstand' natuurlijk bepaald werd door de begrensde blik van de mensen in die oude tijden.

⁷³ Dit idee is ook al en passant genoemd door Day 1994, 38 en Dijkstra 2013, 83.

⁷⁴ Het woord is identiek aan het woord voor de oervloed (waterdiepte) in o.a. Gen. 1:2; 7:11 en 8:2.

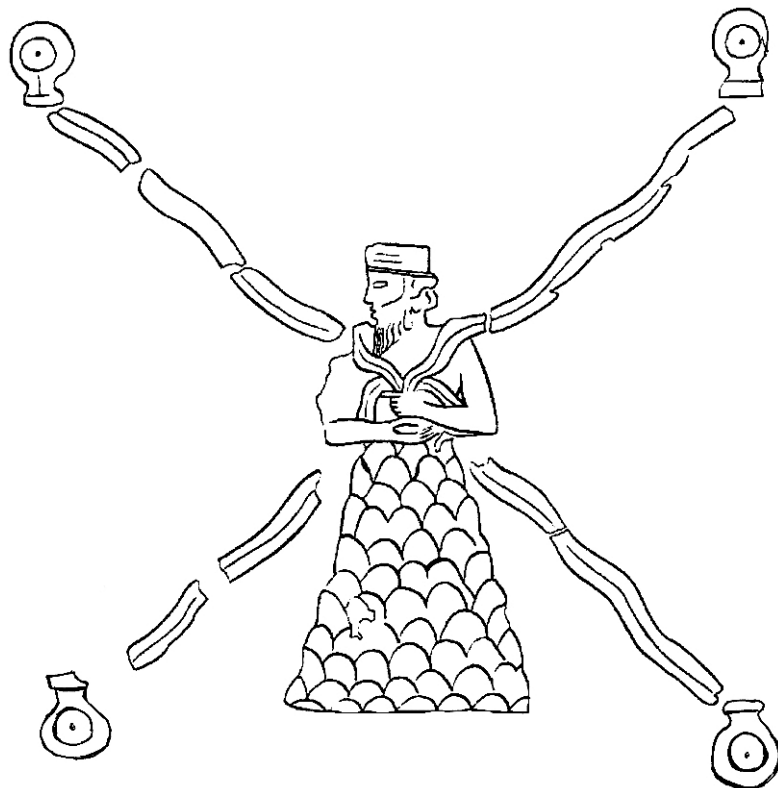
⁷⁵ Hier is de tekst van Ps. 42:7-8 te noemen, waar de psalmdichter zich God herinnert als wonend in het land van de Jordaan en de berg Hermon, waar de ene Oervloed de andere Oervloed toeroept. In deze psalm is hetzelfde woord gebruikt als in de Ugaritische tekst over de woonplaats van El: *t^e hōm*. Wat hier in feite gebeurt is dat de ene geografische aanduiding de benaming wordt van een andere, zoals Haarlem → Harlem, Breukelen → Brooklyn.

⁷⁶ Zie voor latere iconografische weergaven van de vier stromen het artikel van Stone 2008b.

⁷⁷ Zie de afbeeldingen 6 en 10, en bijv. Keel 1972, 39, afb. 42; 40, afb. 43; 103, afb. 153; 122, afb. 185.

⁷⁸ Zie bijv. Albright 1922; Scafi 2006. Wat betreft de zoektocht naar Eden zijn wij het niet eens met Westermann 1974, 294 en Mettinger 2007, 67 die aangeven dat het zinloos is om te vragen naar de specifieke locatie van de Hof van Eden, omdat het slechts om een fictieve beschrijving zou gaan. Naar ons idee hebben de oude schrijvers toch altijd een punt in de werkelijkheid gehad waarop ze hun vertellingen baseerden.

al redelijk vroeg de gedachte opgekomen dat de Hof van Eden gezocht zou moeten worden in de buurt waar de ark van Noach gestrand is, volgens de Bijbel.

Afb. 6: Berggod met de vier waterstromen van het paradijs.
Natekening van een in ivoor uitgesneden fries (Vorderasiatisches Museum zu Berlin, VA Ass 981, Assyrië, ca. 1400 voor Chr.).

Volgens een Babylonische versie van het Vloedverhaal (onder andere verteld in het Gilgamesj-epos) zou de ark vastgelopen zijn op de berg Nitsir of, zoals anderen de naam lezen, de berg Nimusj. In het bijbelverhaal over de ark is het opvallend dat in Genesis 8:4 niet over een enkele berg wordt gesproken, maar over een meervoud: bergen. De ark strandt op de bergen van Ararat.⁷⁹ De meervoudsvorm kan een zogenaamde *dualis*⁸⁰ zijn.

⁷⁹ In de Statenvertaling en in de Willibrordvertaling is dit daadwerkelijk zo vertaald, in NBV, HSV en NBG 1951 heeft men dit vertaald als ‘gebergte van Ararat’.

⁸⁰ Een dualis is de grammaticale vorm voor een tweetal. De dualis was in de West-Semitische talen heel gebruikelijk, ook in het Hebreeuws. Het lastige is dat de vormen van pluralis en dualis voor mannelijke woorden vaak gelijk zijn in het Hebreeuws.

In dat geval zou de beschrijving duiden op een berg met twee toppen, een tweelingberg zoals de grote en de kleine Ararat.

Hoewel in principe elke groep bergen in het Araratgebergte bedoeld kan worden met de ‘bergen van Ararat’, is het wel zo dat na een overstroming de hoogste top van het Zagros-gebergte in Turkije als eerste weer gezien kon worden. Bijbelonderzoeker John Day heeft al eens aangetoond dat de priesterlijke bijbelschrijver⁸¹ en de schrijver Berossos⁸² de Babylonische overlevering omtrent de berg(en) moeten hebben gekend. Die overlevering is anders dan de verschillende tradities die door onderzoekers wel zijn aangevoerd. Zowel de Priestercodex als Berossos lijken kennis te hebben van tradities die wijzen in de richting van het gebied van Armenië als de regio waar de ark zou zijn gestrand (Day 2000, 29-32; 2011). Volgens het Babylonische Gilgamesj-epos bewaakten schorpioenmannen de tweelingberg, het gebergte waarvan wordt gezegd dat daar de ark zou zijn vastgelopen. Op oude rolzegels zijn deze schorpioenmannen afgebeeld, en dan blijkt dat zij de poort van de onderwereld bewaken. De zon gaat door deze ‘poort’ elke dag omlaag.⁸³

Dit moet al een heel oude Mesopotamische traditie zijn, omdat deze voorstelling al voorkomt in de Akkadische tijd (2350-2150 voor Chr.). Ook in Ugarit wordt een schorpioenachtig wezen genoemd dat als bewaker optreedt van de woonplaats van de hoogste god El. Wanneer El eens dronken is geraakt op een feestje, is het deze schorpioenman die El een standje geeft en hem door twee sterke goden naar huis laat dragen. Met nadruk wordt gezegd dat hij ervoor zorgt dat El niet wegglijdt naar beneden, de aarde in (KTU 1.114:21-22). Van El wordt gezegd dat zijn woning ‘zeven zalen bevat, ja, de ingangen van acht afsluitbare kamers’. Dit zou er op wijzen dat El in grote afzondering zou wonen. Philo van Byblos schrijft dat de hoogste god Kronos van de Feniciërs zijn woning had omringd met een hoge muur. Ook dit kan een aanwijzing zijn voor een specifieke geografische plaats. Met deze Kronos duidt Philo namelijk dezelfde god bij de Feniciërs aan als de Ugaritische El.

De bergen van Ararat liggen in Oost-Turkije (vroeger het westen van Armenië), in een regio die ooit als Urartu werd aangeduid. Het is het meest aannemelijk dat dit gebied de regio vormde waar de god El woonde, ergens op een bergketen (KTU 1.1:II.23; III.11-12). Ook de God van Israël wordt

⁸¹ In het bijbelonderzoek aangeduid als P, de Priestercodex. Een tekst die vooral door Priesters is geschreven, voor het grootste deel in de vijfde eeuw voor Chr., maar sommige delen zijn vermoedelijk ouder. In deze Priestercodex is veel aandacht voor rituelen en wetten, en alles wat verder met de cultus en de priesterdienst te maken heeft.

⁸² Een Babylonische priester die in de vierde/derde eeuw voor Chr. leefde.

⁸³ Zie Keel 1977, 24, afb. 24; Keel & Schroer 2002, 206, afb. 155.

wel aangeduid als *El Sjaddai* ‘God, de bergbewoner’ (Day 2000, 32-34). Het gebied van Armenië is door een aantal bijbelonderzoekers al eerder voorgesteld voor de oorspronkelijke ligging van de Hof van Eden.⁸⁴

Afb. 7: De berg Ararat, de berg van El, met aan de rechterkant de kleine Ararat, gezien vanaf Turkse kant (luchtfotografie: Vardart78.deviantart.com).

Tegenwoordig is de berg die als Ararat wordt aangeduid, een slapende vulkaan die altijd bedekt is met sneeuw en bovendien de hoogste top is in Turkije (5137 m).⁸⁵ Men noemt de berg nu Ağrı Dağı, ‘zwarte berg’, in het Ottomaans Turks. In het Armeens wordt de berg aangeduid als *Masis*. Naast de hoofdberg rijst een andere vulkanische top die in het Turks wel wordt aangeduid als ‘kleine Ararat’ (3925 m). In werkelijkheid vormen de twee bergen een deel van een langere keten van vulkanen. Vele daarvan dragen namen die nog getuigen van hun eens zo vurige karakter, zoals bijvoorbeeld Tendürük Dağı, de ‘vuurpanberg, die eveneens twee hoofdkraters heeft: Cehennem Tepe (3542 m)⁸⁶ en Tendürük Gölü, ‘Vuurpan Meer’ (3301 m).⁸⁷

Opmerkelijk zijn de accurate beschrijvingen van de vulkanische gebieden waar zowel God als Duivel verondersteld werden te wonen volgens 1 Henoch

⁸⁴ Bijv. Wenham 1987, 66; Noort 1999, 30-31; Day 2000, 29-32; Day 2011.

⁸⁵ De hoogte die in diverse bronnen voor deze berg wordt aangegeven varieert enigszins. In elk geval wordt de berg gelokaliseerd op 39° 42.113’N 44° 17.899’E. Zie Mittmann & Schmitt 2001, kaart A.I.1.

⁸⁶ In het Turks is Cehennem ook de aanduiding van de Hinnomvallei bij Jeruzalem, de vurige Gehenna, vaak als aanduiding van de hel gebruikt.

⁸⁷ Blumenthal & Van der Kaaden 1964, 10-13. Het water van het kratermeer is nog steeds lauwwarm.

22:2-4 (zie paragraaf 5.3). De belangrijkste zijstroom van de Eufraat is de rivier Murat Su, en deze rivier ontstaat in deze regio. De berg was zichtbaar vanaf de westkant van Assyrië. In het Akkadisch is de naam die met deze beide bergen overeenkomt Masju, ‘tweeling’ en volgens oude teksten en afbeeldingen uit Babylonië en Assyrië zou er een vergelijkbaar tweetal bergen in het oosten zijn, daar waar de zon opkomt.⁸⁸

Het is veelzeggend dat in de Hettitische mythologie⁸⁹ de reus Upelluri beschreven wordt als een dromende god, een passende beschrijving voor een slapende vulkaan. Hij deelt deze bijnaam trouwens met de Hettitische god Elkinursa, wiens naam betekent: ‘El, de schepper van de aarde’. Tevens deelt hij zijn naam met El, de hoogste god van de Kanaänieten, die ook een dromer was (KTU 1.6:III). Ullikummi ondersteunde samen met de god Upelluri het firmament (de ‘hemelkoepel’). Hij wordt voorgesteld als een gigantische zuil van basalt (zie paragraaf 2.1). Aangezien basalt gestolde lava is, wijst dit gegeven uit de oude teksten op het vulkanische karakter van zowel Upelluri, als ook Ullikummi, Elkunirsa en wellicht ook El.

In Ugarit wordt de berg van El wel aangeduid als de ‘Berg van de *ks*’ (KTU 1.1:III.12). Met betrekking tot deze uitdrukking hebben Ugaritologen vele verschillende, maar taalkundig niet overtuigende oplossingen bedacht. De meest voor de hand liggende vertaling is ‘Berg van de Beker’. In het licht van het vulkanische karakter van de berg van El, is de aanduiding als ‘beker’ begrijpelijk. Het is een ‘krater’. Het Griekse woord *kratèr* is de aanduiding van een speciaal soort beker, maar tegelijk was het een woord voor een vulkaankrater. Blijkbaar heeft men in Ugarit de berg Ararat gezien als de witharige god El (de besneeuwde top)⁹⁰ en het is dan goed te begrijpen dat men de steile krater van de kleine Ararat heeft beschouwd als een enorme beker in de hand van de god El. In de godenwereld was immers alles van goddelijke proporties.

Op verscheidene afbeeldingen wordt de god El afgebeeld met zijn rechterhand zegenend geheven, en een beker wijn in zijn linker hand (zie afb. 8). Deze scène wordt in de teksten van Ugarit vrij gedetailleerd beschreven, al zijn de handen daar verwisseld, mogelijk om aan te geven dat de zegen voor Kirtu niet uit zou komen:

El nam een beker in zijn hand,
een bokaal in zijn rechterhand.

⁸⁸ Cf. George 2003, 864-865; Ravn 1960, 25, afb. 19; Keel 1972, 18, afb. 9.

⁸⁹ De Hettieten leefden in het gebied van het huidige Turkije.

⁹⁰ Zoals de god Enlil wel werd aangeduid als ‘de Grote Berg’ in veel Sumerische literaire teksten, en zoals de berg Safon wel gelijkgesteld werd aan zijn eigenaar Baäl. Zie voor een mooie 3D-afbeelding van het gehele complex van de beide Ararat-bergen: http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ararat_3D_version_2.gif?uselang=en-gb

Hij zegende zijn knecht met nadruk,
 El zegende Kirtu de edelman,
 sterkte de beminnelijkste van de jongelingen van El.
 (KTU 1.15:II.14-20)

Afb. 8: Met goud bedekt beeldje van El uit Ugarit. Hij heft zijn rechterhand op in een zegendend gebaar. Zijn linkerhand zal vermoedelijk een gouden beker omvat hebben (Damascus Museum, Inv. 3573).⁹¹

Soortgelijke beeldjes van een zegende El zijn op vele plaatsen in Kanaän gevonden, mogelijk omdat alleen hij als de scheppergod kinderzegen kon geven.⁹²

⁹¹ Zie bijv. Keel 1972, 186-187; Cornelius & Niehr 2004, 44-45. Soms stromen er zelfs twee waterstromen (de rivieren Eufraat en Tigris) uit het vat en twee banden van kolkend water suggereren een verband met de Bovenste en de Onderste Oervloeden. Zie bijv. afb. 6 eerder in dit boek en Uehlinger 1992, afb. 2-5. In elk geval is duidelijk dat in Mesopotamië de godheid op de troon ofwel de scheppergod Enki/Ea moet zijn geweest, ofwel zijn zoon Marduk die de schepper van de kosmos werd. Volgens de teksten van Ugarit is het El. Dit wordt tamelijk gedetailleerd beschreven (KTU 1.15:II.16-21).

⁹² De Moor 1997, 129.

De twee bergen die zo vaak genoemd worden in de oude teksten, zijn op een aantal oudoosterse rolzegels afgebeeld als de plaats waar de zon opgaat en ondergaat (afb. 9). De zonnegod rijst op vanuit de tweelingbergen en zwaait met de zaag waarmee hij de aarde opent. Twee bedienden houden de deur voor hem open (vergelijk Collon 1982, 172, Pl. XXV).

Afb. 9: Rolzegel (Brits Museum), Oud-Akkadische periode (ca. 2300-2200 voor Chr.).

De afbeelding van het zegel hieronder (afb. 10) wordt gewoonlijk zo uitgelegd dat de zonnegod oprijst vanuit de tweelingbergen, maar het is evengoed mogelijk dat hij hier juist neerdaalt in de aarde. De god die zijn voet op de berg plaatst is weer de scheppergod Enki/Ea. Twee rivieren (Eufraat en Tigris), vol met vis, glijden van zijn schouders. De gevleugelde godin op de andere bergtop is Inanna/Ishtar, godin van liefde en oorlog. Er groeit een boom vanuit haar bergtop, en ze reikt een tros dadels naar beneden naar de zonnegod voordat deze afdaalt voor zijn nachtelijke tocht door de aarde.

Afb. 10: Rolzegel (Brits Museum), Oud-Akkadische periode (ca. 2300-2200 voor Chr.). De zonnegod lijkt af te dalen tussen de tweelingbergen in.

Het lijkt erop dat de lichtstralen die voortkomen uit de schouders van de zonnegod vervagen als hij afdaalt in de aarde voor zijn nachtelijke tocht.

Mogelijk had men in de oude tijd het idee dat het smelten van de rotsen rondom de kraters te maken had met de grote hitte van de zon.⁹³ In de

⁹³ Een inscriptie uit Kuntillet Ajrud ibeschrijft een Godsverschijning als volgt: 'toen El verscheen, smolten de bergen'. De god El wordt in deze tekst gerepresenteerd door de rijzende zon. Vergelijk: Gen. 32:22; Exod. 22:2; Richt. 9:33, etc.

Ezechiël 28 spreekt echter nog over een godenberg waarop de hof van Eden is gesitueerd, en in de vertelling van Genesis 2-3 komt die niet voor.

Als we het bijbelse verhaal over Adam en Eva vergelijken met de Kanaänitische mythe, en ervan mogen uitgaan dat de bijbelschrijvers die ook gekend hebben, dan is wel duidelijk dat het bijbelse verhaal is aangepast aan de zogenaamde Deuteronomistische leer van ‘zonde en vergelding’. Net zoals Israël als volk niet in staat was zich te houden aan Gods geboden, zo konden Adam en Eva al niet de uitlokking door de slang weerstaan. Zo overtraden ze het eerste en enige gebod van God dat er toen was.²⁶ Het gebod ‘gij zult niet eten’ (Genesis 2:16) is op gelijke wijze geformuleerd als de tien geboden in Exodus 20 en Deuteronomium 5.²⁷ Dat dit bepaald geen nieuwe conclusie is van moderne bijbelwetenschappers, mag blijken uit het feit dat dit al in vroeg is opgemerkt door de schrijvers van de Joodse Targum.²⁸ Ook in de niet-canonieke tekst van 4 Baruch 3:7 is al gezien dat er in Genesis 2:15 een verwijzing is naar de Wet, en men legt het dan zo uit dat Adam door God in de tuin van Eden was geplaatst om te werken ‘overeenkomstig de Wet’ en de erbij horende geboden te gehoorzamen. Hetzelfde geldt voor Genesis 4:3-4 waar Kaïn en Abel de Wet al vervulden met betrekking tot de eerstelingen van de opbrengst van het land. Kaïn negeert echter een ander gebod, en doodt zijn broer, waarbij hij duidelijk vooruitloopt op het gebod dat in Exodus 23:7 gegeven wordt.

Het complete oerverhaal is weliswaar niet bewaard gebleven in Ugarit, maar het lijkt erop dat wanneer Adam en zijn vrouw dreigen te sterven, dat niet is vanwege de overtreding van een of ander goddelijk gebod. Adam moet in de Ugaritische mythe slechts sterven omdat hij niet in staat blijkt de giftige beet van de oerslang te voorkomen. Hoewel de ‘grote goden’ zoveel vertrouwen in hem als medegodheid gesteld hadden.

2. Het monotheïstische uitgangspunt van de uiteindelijke auteur van het bijbelse verhaal over Adam en Eva heeft wel een belangrijke stap vooruit opgeleverd voor wat betreft de mensheid: mensen kunnen zich vanaf dat moment niet langer verschuilen achter de grillen van andere goden.²⁹ Mensen worden vanaf het bijbelse verhaal van Genesis 2–3 zelf verantwoordelijk voor de keuzes tussen goed en kwaad, tegenover de ene God. Dit verschil betekent dat de neiging om veel kwaad in de wereld toe te schrijven aan de ‘Duivel’ in feite een gedeeltelijke terugkeer is naar de Kanaänitische mythe.

²⁶ In het Hebreeuws is te zien dat de schrijvers duidelijk met opzet hetzelfde werkwoord ‘gebieden’ gebruiken (Gen. 2:16; 3:11; 3:17) als in de boeken Exodus, Leviticus en Deuteronomium.

²⁷ Zie hierover bijv. Postell 2011, 35.

²⁸ De Aramese, parafraserende vertaling van de Hebreeuwse Bijbel.

²⁹ Zie de paragrafen 2.3 en 2.9 over de dubbelzinnigheid van sommige goden in Ugarit.

In Ugarit zijn mensen als Kirtu, Daniël en Aqhat rechtvaardigen die zwaar te lijden hebben onder straffen die hun worden opgelegd door wispelturige goden. Toch hadden zij geen schuld (Daniël) of slechts een relatief gering vergrijp op hun geweten (Kirtu en Aqhat). In de Bijbel worden de rollen omgedraaid: de dubbelzinnigheid van de goden wordt de dubbelzinnigheid van menselijke individuen. Dit is een fundamenteel andere visie, waarop wij in de epiloog van dit boek terug zullen komen (paragraaf 7.3).

3. Door de hele tekst van Genesis 2:4–3:24 heen is de naam van God telkens JHWH Elohim, ‘HEER God’. Deze naam vervangt duidelijk de oudere naam van God, die oorspronkelijk JHWH El of Jaw-El, Jô-El was, met overigens gelijke betekenis. Deze oudere naam komt in sommige vroege, parabijbelse teksten nog wel voor, bijv. in de *Openbaring van Abraham*, en in het boek genaamd *De Ladder van Jakob* (zie de paragrafen 5.12 en 5.13).

Tot op heden is er geen naam in Ugarit aangetroffen die met JHWH Elohim te vergelijken is. Deze naam moet daarom vooralsnog gezien worden als een specifiek kenmerk van de bijbelse versie van het verhaal over de tuin van Eden, waarmee de schrijver duidelijk wilde maken dat de schepper Elohim van Genesis 1 dezelfde was als die van Genesis 2–3. Dit vormt een duidelijk punt van verschil met de Ugaritische mythe.

Overigens moet hierbij wel aangetekend worden dat er in een Ugaritische tekst wel een godheid met de naam *Jw* voorkomt, een naam die sterk lijkt op de naam JHWH, de god van Israël.³⁰ Deze god *Jw* krijgt van El de nieuwe naam *Jm* (= Jam), ‘Zee’.³¹ Het is frappant dat de dienaren van deze *Jw/Jm* weigeren te buigen voor de goden in de Ugaritische godenvergadering.³² Daarbij wordt hetzelfde werkwoord gebruikt als in het bijbelse gebod om niet te buigen voor andere goden. De god *Jw/Jm* formuleert het zelfs als een gebod: ‘Val niet neer voor de voeten van de god El, buig u niet neer voor de goden in de vergadering.’ Bovendien wordt deze *Jw/Jm* bespot omdat hij geen vrouw en zelfs geen zoon heeft,³³ zoals Israël later de spot zou drijven met de goden van buurvolkeren.³⁴

4. In de Ugaritische wijngaard van de goden blijkt geen ‘Boom van Kennis van Goed en Kwaad’ voor te komen. De overeenkomst tussen het bijbelse en het Ugaritische verhaal is hierin gelegen dat een of andere boom door Horan is omgevormd tot een Boom des Doods. Dat veronderstelt dat deze boom oorspronkelijk een Boom des Levens moet zijn geweest. Dat blijkt wel uit de beschrijving van de Boom des Doods: in de eerste helft van de beschrijving

³⁰ Zie De Moor 1997, 164-168, 325-328.

³¹ KTU 1.1:IV.13-20.

³² KTU 1.2:I.15 en 1.2:I.47.

³³ KTU 1.2:III.14, 23.

³⁴ Bijv. 1 Sam. 5; 1 Kon. 18; Jes. 14; 44:9-20. Zie ook de paragrafen 4.5 en 4.6.

- mondelinge overlevering 88, 115, 129, 191, 219, 266
 monotheïsme 111, 119, 123, 126, 131, 153, 194, 217, 264-265, 270, 272, 290, 295
 monotheïsme, zie ook: henotheïsme
 monster 17, 67-69, 71-76, 78-80, 83-85, 97, 101, 104-106, 108, 113-114, 126-127, 134, 139, 159, 176-177, 182, 184-185, 188, 201-202, 212, 220, 226, 245-246, 248, 251, 253, 267, 288
 monster, zie ook: draak, Leviatan, slang, Tunnan
 moord 17, 27, 59, 86, 94, 128, 144, 150, 152, 157, 170, 182, 198, 201, 231-233, 244, 272
 Moot (Dood) 16, 22-23, 32, 44, 56-58, 84-86, 117, 179-180, 182-183, 189, 240, 273
 Morgenrood (god) 15, 160, 165-166, 278, 284
 morgenster, zie: Aldebaran, Hilaal
 mot 138
 Mozes vi, 107, 119, 121, 150, 214-215, 229-231, 234
 Murat Su 34, 38
 mythe 4-5, passim

 naaktheid 16, 55-56, 134, 147-148, 157, 174, 199, 264, 276
 naam passim
 Nabonidus 163
 nacht 22, 40, 45, 95, 97, 101, 112-113, 123, 167, 181, 185, 195-196, 215, 240, 281
 nageslacht, zie: nakomelingen
 Nahar (stroom, rivier) 24, 72, 83
 Nahasj 68
 nakomelingen 2, 12, 19, 77, 80, 83, 89, 98, 100, 111, 126, 134, 147, 169, 175, 177-178, 187, 188, 199-200, 205, 218, 223, 225-226, 253, 262, 264
 nakomelingen, zie ook: kind
 Nairi 66
 Namma 98
 navel 80
 nederlaag 179
 Neftys 94
 Nergal (god) 107
 Nieuwjaarsfeest 56, 58, 82, 222
 Nieuwpunisch 13
 Nimusj 35
 Ningirsu 105
 Ninki 97
 Ninlil 97
 Ninmach 98-99
 Nintu 100, 156
 Ninurta 104
 Nitsir 35
 Noach 35, 47, 87, 126, 130, 136, 157, 186-187, 203-204, 260, 264, 273
 noorden 10, 72, 160, 167, 193, 222, 281-282
 Nun 96
 Nut 96

 Oannes 109
 oceaan 13, 15, 66, 96, 105, 108, 113, 276
 oceaan, zie ook: Oervloed, vloed, zee
 oergeschiedenis, zie: gelijkenis, geschiedenis
 oermens 101, 237-238, 263
 Oeranos 11, 59-60, 112
 oerslang 53, 89, 131, 134, 151, 159, 180, 182-183, 209, 221, 225, 231, 235, 240, 250, 252, 255, 266-267
 oerslang, zie ook: Leviatan
 Oervloed 13-14, 18
 – zie ook: Tehoom, Tiamat
 offers 23, 44, 65, 77, 100, 109, 122, 150-151, 167, 203-204, 209
 Og 155
 onderkoning 30, 103, 217-218
 onderwereld, zie: dodenrijk
 onsterfelijkheid 20-21, 23
 oordeel, zie: eindtijd
 oorlog 13, 19, 40, 82, 99, 104-105, 278, 286
 oorlog, zie ook: geweld
 opstand, zie: rebellie
 Origenes 158
 Osiris 58, 86, 94-95
 ostracon 13
 Oude van Dagen 15
 overtreding, zonde 1-2, 33, 65, 77, 88, 90, 105, 113, 191-120, 129-131, 135-136, 142, 144-145, 150, 152, 154, 171, 182, 184, 189, 191, 196, 205-209, 212-213, 215-218, 221, 234-236, 240-243, 251, 263, 265-266, 272
 overwinning 53, 56, 83-84, 111, 117, 147, 176, 178-179, 224, 226-227, 229, 235, 239, 248, 253
 Ovidius 114

- paleis 14-15, 27, 47, 49, 64, 84, 87, 140, 170, 179, 260, 271, 286
- palm(boom), zie: dadel(palm)
- Palmyra 9, 13, 75
- Pandora 136-137, 288
- pantheon 18, 22-23, 25, 188
- parabel, zie: gelijkenis
- parabijbels vi, ix, 1, 5, 7, 29, 57, 59, 91, 132, 150, 155, 161, 180, 191-224, 229, 231, 239, 248, 251, 253, 255, 265, 267
- paradijs x, 1, 5-6, 13, 21, 27, 33, 35, 47-48, 78, 88-89, 119, 129-130, 139, 141, 144-145, 147, 149, 157, 163-164, 174, 183, 193, 195-196, 199, 202, 207-208, 213-215, 217-218, 221-222, 225, 229, 231-232, 234, 249, 252, 255-256, 260-261, 291
- paradigmatisch, zie: gelijkenis
- paradijs 6, 21
- Paulus vii, 2-3, 77, 129, 224, 230, 232-243, 252, 268, 271, 291
- paus Franciscus ix
- Pazuzu 49, 291
- penis 15, 18, 49, 51
- Pergamum 239, 246
- pest 23, 25, 86, 181-182, 241
- Petrus 227, 239
- Phaeton 113-114, 116
- Philo van Alexandrië 138, 237
- Philo van Byblos 5, 11, 13-14, 32, 36, 46, 59, 62-64, 77, 82, 112, 136, 214, 257
- Piramideteksten 52, 94, 288
- Pirigallu 77
- plant 23, 46, 94, 96, 102-103, 106, 109, 126, 145, 214
- ploeg 18
- polemiek 237, 265; zie ook: spot
- polythisme 11, 106, 134, 141, 153, 272-273, 295
- Pontus 112
- potas 146
- potentie 15, 18, 64
- pottenbakker 16, 87, 94, 115, 143, 186
- priester 3-4, 19, 30, 49, 110, 172, 257, 276
- priester, zie ook: hogepriester
- Priestercodex 36, 121, 123-128, 143, 157, 287
- priesteres 56
- Prins 48, 56-59, 82, 88, 90, 150, 168, 181, 189, 194-195, 204-206, 220, 225, 227-228, 232, 275
- prins, prinses 25, 58-59, 61, 97, 128, 146; zie ook: koningschap
- proporties 30, 38, 47, 74, 77, 102, 145, 156, 218, 260, 262, 275
- Protogonos 77
- psalmisten, zie: cantor, zangers
- pseudepigrafische literatuur ix, 1, 121, 191, 216, 219, 287, 289
- Ptah 94, 258
- Put 58, 160, 204, 245, zie ook: Kuil
- Qadmu 166
- Qarnīna 74
- Qingu 104-105
- Qumran vi, 10, 59, 68, 145, 159-160, 169, 178-179, 203-217, 245, 252, 296
- Rabba 155
- Rafaël 194
- Rahab 104, 159
- ram 15, 51, 63-65, 106; zie ook: fokdier – zie ook: fokdier
- Ramses II 26
- Ras Sjamra 9
- Re, zie: Amon-(Re)
- rebellie 6, 20, 23-25, 27-29, 44-48, 58-60, 64-65, 82, 88-89, 93-94, 96-97, 99-100, 103-106, 108, 114-117, 130, 136, 141, 114-145, 152, 154, 165, 162, 167, 172, 175-177, 179, 193-194, 214-215, 217, 220-221, 224, 229, 240, 250, 252, 255, 257, 260-264, 267
- rechtvaardigheid 109, 132, 142, 170, 175, 192-193, 196, 199, 201-202, 204, 207-208, 210, 214, 222, 252, 265, 273
- redding 64, 82, 100, 155, 205, 226, 237, 239, 243, 245, 251, 262, 268
- Refaim 75, 154
- regen 18, 34, 56-57, 83-84
- regenboog 19, 156-157, 179, 226, 278, 281
- religie 4-5, 9-11, 68, 85, 87, 94, 117, 121, 125, 141, 144, 179, 185, 187, 191, 202, 225-226, 253, 257, 259, 273
- Resjef 23, 25, 181-182, 278, 283, 286
- reusachtig 15-16, 30, 38, 47, 58, 69, 72-78, 87, 112, 114, 130, 145-146, 153, 155, 165, 177, 182, 187-188, 193-94, 203, 205, 221, 238, 245, 267, 275, 284
- Rhea 59, 64, 112
- rib 2, 63, 143, 197, 218
- rijkdom 24, 47, 170

- Rūr-Rūr 52
 ritueel 30, 49, 52, 56-57, 90, 276, 281, 286
 rivier 13, 33-34, 38-40, 60, 66-67, 73, 80, 83, 87, 99, 102, 144, 174, 186, 248-249, 259, 264, 281
 rolzegel, zie: zegel
 roofvogel, zie: vogels
 rook 114, 218, 245, 251,
 rots 40, 61, 72, 74, 113, 195-196, 206, 245
 rouw 30; zie ook: klacht
 Ruben 138
- sabbat 122, 125
 Safon 38, 47, 88, 160, 167, 281
 Salmanassar III 46
 Salmanassar V 163
 Samaël, zie: Sammaël
 Samaria 9
 Sammaël 228
 Sanchunjaton 12
 Sanherib 161, 163, 188
 Sara 18, 51, 138
 Sargon I 99, 160-161, 163, 167
 Sargon II 46-47
 Sariël 194-196, 212, 220
 Satan 25, 29, 57-59, 117, 149, 161, 165, 168-169, 175, 204, 212-214, 217-218, 223-225, 227-229, 231-232, 234-235, 239, 241-242, 244-247, 250-252, 261, 267, 295-296; zie ook: duivel
 Satanaël 207, 216
 Satanaïl 206
 satire, zie: spot
 schaamte 83, 72, 134, 210, 264
 schepping, zie: God, godheid – schepper
 schoonheid 48, 80, 82, 106, 112, 128, 133, 137, 156, 170-171, 196, 207, 215-216, 218-219, 261
 schorpioen 20
 schouder 14, 18, 24, 40, 55, 87
 schrijver (oudheid) x, 1-3, 5-7, 9-11, 15, 18-19, 31, 33-34, 45, 47, 59, 67, 77, 88, 91, 99, 108, 112-114, 119-133, 135, 137-138, 141, 143-145, 147-149, 154-157, 159, 161-162, 168, 171-172, 176, 181-182, 184, 187-188, 192-193, 197-200, 202, 207-208, 210-211, 219, 223, 229-230, 232-233, 237, 242-244, 246-247, 249, 251-253, 256-257, 259, 261, 264-267, 269-271, 274, 283, 286
 schurft 80, 285
- Sechmet 108
 seksualiteit 1, 15, 18, 49, 51-52, 62-64, 97, 100, 127, 134, 147, 153-154, 186, 194, 200, 203, 205, 221-222, 241, 243, 257, 259, 264, 279
 Seth (god) 27, 58, 82-83, 94-97, 108, 116, 150, 289, 295
 Seth (mens) 214-216, 221, 273
 Sibitti 107
 Sidon 9, 160, 168, 172, 188, 228
 Simirria 46
 Sinai 41, 120
 Sirach
 Sjachar, zie: Morgenrood
 Sjaddaj 37, 260
 Sjalim, zie: Avondrood
 Sjamasj 55; zie ook: zon
 Sjanaam 14-15
 Sjapsju 19, 21-23, 29-30, 32, 48, 52-53, 55, 60, 62-65, 82-87, 89, 123, 144, 262, 275-279, 281-281; zie ook: zon
 Sjarru 11, 56-58
 – zie ook: Prins
 Sjarrughaziz 29-30, 78, 82, 88, 90, 224, 275-276
 Sjed(u) 53, 81-82, 277
 Sjemichaza 179, 194
 Sjeool 166, 182, 204-205
 Sjeool, zie ook: onderwereld
Sjirk 163
 Sju (godheid) 93-94
 slang passim
 sneeuw 37-38, 45, 88, 193, 201, 219, 247
 Sotona 207
 spatie 140, 160
 spijt, zie: God, godheid – berouw
 spot 88, 132, 158-160, 162-167, 172-173, 175, 179, 184, 188, 227, 240, 259, 266
 spraak (selectie) 15, 24, 53, 67, 82, 105, 134, 143, 179, 209, 212
 staart 67-69, 72, 79
 stad 6, 9-11, 22, 33-34, 48, 72, 80, 93-94, 101, 103, 105-106, 109, 119, 139, 152, 164, 227, 239, 271, 282, 285-286
 staf 56, 82, 90, 230-231, 247
 stem, zie: spraak
 ster 4, 53-54, 56-57, 60, 63, 88, 105, 108, 113-114, 160-161, 163-166, 168, 172, 188, 195, 200, 215, 228-229, 244-245, 251, 262-263